

Історичні трансформації садиби Галаганів у Сокиринцях: 1927–1933 рр. (за матеріалами А.І.Степовича та В.І.Маслова)

У статті розглянуто причини та наслідки історичних трансформацій садиби родини Галаганів у селі Сокиринці на Чернігівщині внаслідок припинення її функціонування у цьому соціокультурному статусі. Аналіз базується на матеріалах вчених, котрі досліджували стан садиби за період з 1927 до 1933 рр. Ключові слова: історичні трансформації, сільська садиба української знаті, соціокультурний статус панської садиби, культурний простір садиби.

В статье рассмотрены причины и последствия исторических трансформаций усадьбы семьи Галаганов в селе Сокиринцы на Черниговщине в результате прекращения ее функционирования в этом социокультурном статусе в 20-е гг. XX в. Анализ основан на материалах ученых, исследовавших состояние усадьбы в период с 1927 до 1933 гг.

Ключевые слова: исторические трансформации, сельская усадьба украинской знати, социокультурный статус дворянской усадьбы, культурное пространство усадьбы

The article focuses on the reasons and consequences of the Galagans' Socurintsy manorial estate in the Chernigov region historical transformations as the result of it's the decline in the socio-cultural status in the 20-s years of the XX century. The analysis is based on the scientific research of the estate made sn the period since 1927 till 1933.

Key words: historical transformations, manorial estate of the Ukrainian nobility, socio-cultural status on the manorial estate, cultural space of the manorial estate.

У царині соціальної історії все більшим попитом користуються напрями досліджень, що потребують залучення наукового інструментарію міждисциплінарних розвідок, особливо тоді, коли йдеться про вивчення механізму "роботи" культури у соціальному контексті та, відповідно, про "... синтез двох підходів – культурологічного та історико-соціального – до дослідження історичної реальності" [17, с. 23].

Спільне теоретичне та дієво-практичне підґрунтя особистісного й глобального аспектів історичних явищ унаочнюється розумінням соціальної природи інтелектуальної діяльності як культурно-історичної ситуації у випадку опрацювання синтезованих феноменів культури, що мають складну матеріально-духовну сутність, до яких належить і феномен панської садиби. Характеристика обставин функціонування садиби як родового, господарчого, природно-художнього комплексу та репродукування у її просторі культурних артефактів дозволяє на конкретному історичному матеріалі усвідомити той факт, що творення культури у процесі історичної еволюції людської спільноти – "... не лише привнесення у світ принципової новизни, а й підтримка наявного буття світу культури, а також особової структури людини" [4, с. 150]. Коли історико-соціальні умови такого культуротворення незворотно змінюються, це призводить до фундаментальних перетворень у життєдіяльності не тільки певних соціальних груп, але усього соціуму. Саме тому значні можливості для реконструювання історії маєткових утворень в українських землях відкриваються за умов вибору ракурсу розвідок, коли феномен садиби досліджується в обставинах незворотних історичних трансформацій, наслідком яких стала втрата панською садибою первинних соціокультурних функцій. Такою добою був для дворянських садиб в українських землях, як і на інших територіях колишньої Російської імперії, період з кінця 1910-х до початку 1930-х рр., коли сліпа класова ненависть знищувала культурну спадщину, персоніфіковану не тільки в іменах титулованої знаті, але й у персоналіях вчених, суспільних діячів, митців, ініціаторів українофільського ліберально-демократичного руху другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом для розгляду сутності та результатів руйнації панської садиби від моменту краху імперської влади до часів укріплення тоталітаризму має стати садибний комплекс, відзначений низкою типологічних атрибутів: його суттєвою ознакою є висока історико-художня цінність, впродовж тривалого часу він існував у функції родового помешкання української знаті та у цьому статусі набув прикмет помітного осередку культури, хоча б частково зберігся до сьогодення. Цим вимогам цілком відповідає садиба у селі Сокиринці (зараз – Срібнянського району Чернігівської області), що з моменту заснування у першій третині XVIII ст. до початку XX ст. була власністю родини Галаганів, українських можновладців козацько-старшинського походження.

Садиба у Сокиринцях неодноразово ставала об'єктом уваги науковців. Традиції її аналізу були закладені відомою публікацією Г.К.Лукомського [16]. Складники палацово-паркового ансамблю, створеного на межі 20–30-х рр. XIX ст., розглядалися у ракурсі історико-архітектурних досліджень (роботи І.О.Косаревського, В.І.Тимофійка) [13; 21], художня колекція маєтку вивчалася задля історичної реконструкції її первісного вигляду (С.Л.Курач) [15] чи з приводу характеристики взаємин осіб з родини Галаганів із митцями (В.В.Рубан) [19]. Характеристика колишнього маєткового комплексу станом на середину 90-х рр. XX ст. містилася у ґрунтовному історико-краєзнавчому нарисі Г.Г.Гайдая [2]. Були спроби системного аналізу садиби у Сокиринцях як художньо-історичного явища у колі старовинних

маєтків України та як родової садиби, етапи в історії існування якої унаочнюють періоди сімейної історії [1; 18]. Частково розглядалася також проблема руйнації складників цілісного палацово-паркового ансамблю садиби у Сокиринцях (зокрема, культової зони) [23]. Але поза увагою дослідників залишається проблема узагальнення долі маєтку Галаганів у першій чверті ХХ ст., коли в атмосфері докорінних державних та соціально-політичних трансформацій із садибою відбулися докорінні зміни.

Тому мету статті можна сформулювати у такий спосіб: визначити сутність історичних трансформацій садиби Галаганів у Сокиринцях як об'єкта, що набув до початку ХХ ст. виразних рис історико-культурної пам'ятки, на підставі свідчень науковців, котрі вивчали стан садиби на момент тотальної ідеологізації галузі вивчення і збереження історичної та культурної спадщини.

У добу катастроф після подій 1917 р. Сокиринці вступили як володіння осіб з сімейства Ламздорф-Галаган, успадковані ними після дружини передостаннього з Галаганів, видатного суспільного діяча, мецената, знаного українофіла Г.П.Галагана (1819–1888), К.В.Галаган (у дівочтві – Кочубей, 1826–1896). К.П.Ламздорф-Галаган (у дівочтві – Комаровська, небога Г.П.Галагана) у шлюбі з графом К.М.Ламздорфом мала трьох синів – Сергія (1876–1928), Павла (1879–1954), Миколу (1881–1951) [24]. Родина Ламздорфів ревно підтримувала статус садиби, набутий за майже двохсотлітню історію існування, що було відмічено Г.К.Лукомським у нарисі для часопису "Столиця и усадьба": "При всій масі художніх скарбів, які мають Сокиринці, вони утримуються, однак, в ідеальному порядку. Будинок, парк, усі колекції – все має на собі відбиток турботливого – більше – любовного ставлення до старовини рідної і художньої..." [16, с. 204].

Тобто вже на початку ХХ ст. садиба накопичила певний історико-культурний потенціал, що уможливило її музеєфікацію. Це у певний спосіб визначило долю родового маєтку Галаганів у перше повоєнне п'ятиліття, коли у палаці, збереженому від пограбування та нищення завдяки шанобливому ставленню селян до пам'яті про Г.П.Галагана, за ініціативою музеєзнавця та архівіста І.Н.Капустянського (1894–1937), голови Прилуцького повітового Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини [22, с. 143], було улаштовано історико-художній музей-садибу Ламздорф-Галаганів (інша назва – "Музей "Поміщицька садиба ХІХ ст."). Дозвіл на його започаткування був отриманий 1 листопада 1919 р., відкриття відбулося 10 лютого 1920 р. [6].

Перетворення палацу у Сокиринцях на музей відповідало тенденції музеєфікації окремих маєткових комплексів, що розповсюдилася на теренах колишньої Російської імперії за період з кінця 1910-х до початку 1930-х рр. Це уможливило і збереження садиб, і доступність їхніх цінностей для широкого загалу. Формувалася й відповідна понятійна база, зокрема дефініція "музей-садиба" тлумачилася як складний художньо-побутовий комплекс минулого, що уможливлював наочну репрезентацію життя не тільки двох соціальних прошарків – дворян-поміщиків та їхніх слуг-кріпосних, але й поміщиків-купців, землевласників з різночинної інтелігенції та їхніх найманих службовців (цит. за: [5, с. 623]).

Як музейна установа палац у Сокиринцях використовувався до грудня 1926 р., коли Прилуцька окружна інспектура прийняла рішення про перевезення історико-художніх цінностей з Сокиринців до Прилуцького окружного музею [7]. Навіть за короткий термін музейного використання частини маєткового комплексу (спочатку під музей було відведено вісім кімнат із шістдесяти приміщень центрального будинку, але вже до квітня 1920 р. їхня кількість зменшилася до трьох) завідувачами музею (всього на цій посаді побувало чотири особи, першим був П.Д.Горбенко, останньою – М.М.Кучміна) наявні предмети було розподілено на відділи, зроблено довідку за матеріалами сімейного архіву "Рід Галаганів", планувалося завести інвентарні книги та інвентарні картки для обліку експонатів [3]. Але ці заходи не стосувалися збереження усієї садиби як "окультуреної території" та не могли запобігти тим збиткам, що були їй завдані (як і тисячам інших подібних до неї утворенням) аграрною політикою більшовиків та радянського уряду, зорієнтованою на утилітарне використання колишніх маєтків без урахування їхнього історико-культурного потенціалу [5, с. 618]. Утворена 1920 р. у Сокиринській садибі агрономічна школа (єдиний професійний заклад агрономічної освіти на Прилуччині того часу [25, с. 439]) була реорганізована 1926 р. у сільськогосподарський технікум, вчителі та учні господарювали на території колишнього "культурного гнізда" сімейства Галаганів згідно з новою ідеологією та тими резервами, які були у їхньому розпорядженні.

Наслідки такого хазяйнування неперворотно змінили "культурний ландшафт" садиби у Сокиринцях вже до початку 1930-х рр., що було зафіксовано свідченнями двох осіб, вихідців з кола наукової інтелігенції "старої формації", – вихованця, потім директора Колегії імені Павла Галагана, вченого-славіста, педагога Андроника Іоаникійовича Степовича (Дудки-Степовича, 1857–1935) та літературознавця, етнографа, краєзнавця, історика культури Василя Івановича Маслова (1885–1959).

Вагомість свідчень А.І.Степовича про те, що відбувалося із садибою у Сокиринцях впродовж 1920-х рр., підкріплюється передусім його шанобливим ставленням до Г.П.Галагана, у родині якого він фактично виховувався, та прагненням захистити пам'ять цієї непересічної особи, віддати їй належне. Впродовж другої половини 1920-х рр. А.І.Степович написав кілька статей, в яких намагався дати об'єктивну, неупереджену характеристику Г.П.Галагану передусім як суспільному діячу, одному з ініціаторів національно зорієнтованого культурного руху в Україні другої половини ХІХ ст. Зокрема, у рецензії на публікацію О.Дорошкевича "Український рух в оцінці поміщика 80-х рр.", надруковану у часописі "Червоний шлях" у червні 1924 р., А.І.Степович піддає сумніву позицію автора статті, котрий

пояснює суспільні погляди Г.П.Галагана його "панським" походженням: "... цей поміщик все життя намагався удосконалити повсякденне життя народу, піклувався про покращання його добробуту й багато зусиль та коштів витратив на практичну реалізацію тих засобів, за допомогою яких можна було зробити селян більш заможними" [10, арк. 4]. У такому контексті стаття А.І.Степовича "На Галаганівщині літом", в якій автор описав стан садиби у Сокиринцях у 1927 р., коли він відвідав цю місцевість вперше після 1916 р., має розглядатися не тільки як констатація певних фактів, але як репрезентація громадянської позиції вченого, котрий в умовах тотального розповсюдження радянської ідеології став на захист культури, на захист демократичних, загальнолюдських цінностей, коли змалював картину руйнації цілісного господарчого та культурного комплексу, чий "вплив матеріальний і духовний охоплював <...> велику округу..." [20, с. 82], та позиціонував дії Г.П.Галагана щодо керівництва маєтком та участі у роботі земства як ті, що завдяки ним "Прилуччина скоро зробилася одною з найінтелігентніших земель на Лівобережжі..." [20, с. 85].

Передусім треба зазначити, що основний акцент у статті А.І.Степовича "На Галаганівщині літом" зроблено на тому, що 1929 р. (коли у часописі "Україна" було надруковано статтю) виповнилося сто років із моменту побудови класицистичного ансамблю у стилі "ампір" за проектом архітектора П.А.Дубровського. Така позиція дозволила автору зробити екскурс у історію садиби у Сокиринцях, згадати про "панський дім", побудований прадідом Г.П.Галагана, наголосити на тому, що у "... цьому старому домі були деякі особливості попередніх давніх українських будинків" [20, с. 83], та розглянути маєток Галаганів у ясно окресленому історичному контексті, завдяки чому враження від спустошень, які відбулися у колісць квітучому "родовому гнізді" Галаганів до кінця 1920-х рр., тільки підсилюються.

Розповідь А.І.Степовича про те, що він побачив у колишньому маєтку Галаганів, побудована у такий спосіб, що дає можливість прослідкувати не тільки процес руйнування матеріального світу садиби (за умов, що окремі елементи комплексу збереглися), але й ліквідацію автентичного культурного ландшафту, знищення інтелектуальних та духовних традицій. Доцільно згадати, що, за твердженням сучасних дослідників, "садибний ландшафт" має власну функційну та просторову структуру і складається з чітко визначеного набору елементів: центральний будинок (нерідко із флігелями), господарчі будівлі, церква, парк, сільськогосподарські та лісогосподарські угіддя [14, с. 167]. Власне, І.А.Степович мислить категоріями сьогодення часу, коли послідовно описує ті втрати, що їх зазнали окремі частини колісць цілісного культурно-господарчого комплексу садиби у Сокиринцях.

У композиції статті виразно окреслено чотири компоненти "садибного ландшафту" Сокиринської садиби: дім, парк, культова зона, господарча зона, – та у змалюванні тих руйнацій, що зазнав кожен з елементів маєткової структури, акцентовано увагу на тому, як "окультурена" місцевість дичавіє саме тому, що перервалася духовні традиції, не збережена спадщина, напрацьована кількома поколіннями однієї родини, у першу чергу Г.П.Галаганом.

Наприклад, А.І.Степович пише про те, що не вистачає будівельних матеріалів для ремонту потрібних для сільськогосподарського технікуму приміщень, тому розбирають на цеглу окремі споруди садиби, у першу чергу господарчі та культові: "... від Прилуцького окрвиконкому надіслано дозвіл на розібрання і церкви (церкви Петра і Павла, усипальниці – М.Б.), і готичного містка та іншого..." [20, с. 90]. У той самий час, відмічає автор, цегельня, що була неподалік від садиби, де вироблялася уся цегла для будівель, які мають бути зруйновані, давно вже знищена. Також він згадує про водонапірну вежу, яка забезпечувала будинок водою, яка ще не розібрана, але не працює через знищення самої артезіанської криниці, тоді як усі механізми та приладдя з неї пропали [20, с. 84]. Поряд з цим сказано про те, що вже знищена велика оранжерея разом з прибудовою, сушка овочів у якій була поставлена на промислову основу та давала маєтку значний прибуток.

Особливо наголошує А.І.Степович на тих збитках, що їх зазнав будинок, але відзначає не тільки матеріальні втрати (зникли: меблі, зроблені кріпосними майстрами ще наприкінці 1820-х рр., та стіл з "таємним листуванням" з робочого кабінету власника; більярд та все обладнання більярдної; срібло "доби Louis XIV"), але знищення духовного складника атмосфери, що колісць існувала у садибі. Дуже прикрою, на його думку, є втрата "... досить значної сокиринської бібліотеки і пропажа повного підбору фотографічних груп вихованців Колегії Павла Галагана, які прикрашали окрему "колегіятську" кімнату" [20, с. 84]. Автор наводить у статті детальну історію бібліотеки Галаганів з маєтку у Сокиринцях, наголосивши на тому, що вже в середині XIX ст. "... вона була вже остільки велика, що обслуговувала безкоштовно досить велику округу і для завідування нею, видачі книг читачам і записування нових покупок наймали навіть окрему особу, звичайно місцевого сільського вчителя" [20, с. 85]. Також зазначено, що поповненням бібліотеки опікувалися й Ламздорф-Галагани, продовжуючи традицію, закладену предками.

Найбільший біль викликав у А.І.Степовича стан родинних усипальниць Галаганів, що були розташовані у домовій церкві Петра і Павла, вже приреченій на зникнення. Чавунні каплички, у яких зроблено поховання, він застав у жахливому становищі: скло розбите, ґрати розламані, дверей нема, приладдя для опалювання розібрані [20, с. 91]. Вчений звернувся до завідувача агрошколою із проханням про збереження хоча б домовин Галаганів. Йому обіцяли це зробити, але у майбутньому обіцянки не дотримали.

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що А.І.Степович визначив у статті "На Галаганівщині літом 1927 р." наслідки історичної трансформації, що відбулася із колишнім маєтком Галаганів, як безумовно негативні. Було відмічено руйнацію єдиного комплексу садиби, зокрема господарської частини, занепад паркової зони, поступове знищення релігійно-культурного складника.

Загальну картину занепаду садибного комплексу у Сокиринцях як цілісного історико-культурного об'єкта доповнив у власних дослідженнях, здійснених передусім під час спеціальних виїздів у колишні панські маєтки Прилуччини, завідувач Прилуцького окружного музею впродовж 1927–1930 рр. В.І.Маслов.

Доречно відмітити, що В.І.Маслов був знайомий зі А.І.Степовичем, під час гостювання останнього на Прилуччині звертався до нього за інформацією стосовно тлумачення змісту багатьох світлин, вилучених з будинку у Сокиринській садибі. Між вченими склалися приятельські стосунки, підтвердженням чого є друковані матеріали з автографами А.І.Степовича, що зберігаються в архіві В.І.Маслова в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського.

За часи перебування В.І.Маслова на посаді завідувача Прилуцького окружного музею зміцніли його зацікавлення у царині історії, історичного краєзнавства, етнографії. На цьому наголошувала й Н.Д.Полонська-Василенко у відгуку про наукову діяльність В.І.Маслова, коли зазначала: "Широкі наукові інтереси В.І.Маслова з одного боку та складні умови життя української інтелігенції доби більшовизму – з другої, не дали йому можливості обмежитися рамками історії літератури..." [9, арк. 4].

Доказом високого професіоналізму, що продемонстрував В.І.Маслов на посаді керівника Прилуцького музею, стали, крім іншого, експедиції, здійснені для дослідження історико-культурних та природних пам'яток Прилуччини. Великі маєткові комплекси, що вивчалися під час цих поїздок, обстежувались шляхом вивчення матеріального стану об'єкта, коли першочергова увага приділялася характеристикі інфраструктури садиби. Саме так під час двох виїздів (1927 та 1929 рр.) обстежувалася В.І.Масловим садиба Галаганів, було зроблено багато світлин. За наслідками експедиції 1929 р. вчений зафіксував продовження процесу руйнації єдиного культурно-господарчого комплексу садиби, на небезпеці якого наголошував ще А.І.Степович: "Готична альтанка розібрана 1928 року агрошколою на цеглу. Теж зроблено і з Петропавлівською церквою, що збудована була над фамільними склепами Галаганів. Усипальниця їх не розібрана, але знаходиться під брудом від розібраної церкви..." [12, арк. 2].

Зазначимо, що процес руйнування культових споруд садиби у Сокиринцях завершився в апогеї антирелігійної кампанії після 1929 р. – року "Великого перелому", коли зруйнували церкву св. Варвари, яка знаходилася у гарному стані (роботи з реконструкції церкви були проведені перед самою першою світовою війною) [12, арк. 2 зв.]. У такий спосіб був остаточно знищений цілісний ансамбль "садибного ландшафту" Сокиринців, тому що наявність церкви є для такого комплексу обов'язковою. Тобто на сьогоднішній момент, за слушним твердженням спеціалістів, "церковно-поховальна" тема у сучасних Сокиринцях відсутня, що вже само по собі забезпечує недостовірне уявлення про садибний комплекс [23].

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що у дослідженнях А.І.Степовича та В.І.Маслова, здійснених впродовж другої половини 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., досить повно зафіксовано процес історичних трансформацій, що відбувалися з колишньою садибою Галаганів у селі Сокиринці на Прилуччині та призвели до значної руйнації цілісного маєткового комплексу та "культурного ландшафту" садиби.

Розвідки цих вчених зафіксували значущий етап у процесі існування садиби у Сокиринцях вже не у статусі маєткового утворення, а у формі пам'ятки історії та культури, коли недовгий період відносно успішного буття колишнього маєтку на кшталт "музею-садиби" завершився його закриттям, що пояснюється не тільки фінансовими труднощами, але й наслідками надмірної ідеологізації суспільного та культурного життя, коли вже мова навіть не йшла про збереження садиби як історико-художнього комплексу. Аналіз засобів фіксації тих перетворень, що відбулися із садибою Галаганів у Сокиринцях, обраних науковцями, передусім А.І.Степовичем, дозволяє зробити висновок, що йдеться про незворотні зміни у видах культуротворчої діяльності, формах продукування та передачі культурної спадщини. Усвідомлення цього відкриває можливості для поглиблення аналізу наукових розвідок певного періоду (друга чверть ХХ ст.) щодо стану колишніх панських маєтків в окремих регіонах України.

Література

1. Будзар М. М. Садиба Галаганів у Сокиринцях на Чернігівщині за 200 років: історичні та культурні перетворення / М. М. Будзар // Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди : зб. наук. праць. Серія "Історія та географія". – Харків : Колегіум, 2012. – Вип. 45. – С. 165–171.
2. Гайдай Г. В Сокиринці до Галаганів / Г. Гайдай // Скарбниця. – 1996. – № 10 (50). – С. 5–8 ; № 11 (51). – С. 4–8 ; № 12 (52). – С. 1–5 ; 1997. – № 1 (53). – С. 1–6.
3. Гайдай Г. Музей у Прилуках / Г. Гайдай // Українська культура. – 2004. – № 5. – С. 12–13.
4. Герасимович Г. Культуротворча сутність людини як соціальної істоти / Г. Герасимович // Вісник Львівського університету. Серія "Філософія". – 2010. – Вип. 13. – С. 149–155.

5. Дворянская и купеческая сельская усадьба в России XVI–XX вв. : ист. очерки. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 784 с.
 6. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 5399, оп. 1, спр. 2, арк. 13.
 7. Держархів Чернігівської обл., ф. 5492, оп. 1, спр. 1511, арк. 185.
 8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУ ім. В. І. Вернадського), ф. 243, оп. 1, спр. 1087, 7 арк.
 9. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 119, оп. 1, спр. 3, 44 арк., чистих 1–18.
 10. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 179, оп. 1, спр. 130, 13 арк.
 11. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 243, оп. 1, спр. 1171, 81 арк.
 12. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 243, оп. 1, спр. 1386, 17 арк.
 13. Косаревський І. О. Садиба в Сокиринцях / І. О. Косаревський. – К. : Держбудвидав, 1959. – 19 с. : іл.
 14. Культурный ландшафт как объект наследия / под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой. – М. : Институт Наследия ; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004. – 620 с. : илл.
 15. Курач С. М. До питання історичної реконструкції колекції Галаганів / С. М. Курач // Сіверянський літопис. – 2011. – № 2. – С. 45–51.
 16. Лукомський Г. Сокиринці (маєток графині О. П. Ламздорф-Ґалаґан, Полтавської губ., Прилуцького повіту) / Г. Лукомський // Хроніка–2000. – Київ : ФСРМ, 2005. Ч. 2, вип. 63/64. – 2005. – С. 192–204.
 17. Репина Л. "Вызов и ответ": перспективы исторической науки в начале нового тысячелетия / Л. Репина // Ейдос / гол. ред. В. Смолій. – К., 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 11–25.
 18. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України : книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2005. – 384 с. : іл.
 19. Рубан В. В. Художники і сімейство Галаганів / В. В. Рубан. – Срібне : [б.в.], 2010. – 88 с. : іл.
 20. Степович А. На Ґалаґанівщині літом 1927 р. / А. Степович // Україна. – 1929. – Кн. 1–2. – С. 81–92.
 21. Тимофієнко В. І. Українська садибна архітектура 2-ї пол. XVIII – І-ї трет. XIX ст. / В. І. Тимофієнко, В. Ю. Єрошев. – К., 1993. – 43 с.
 22. Ткаченко В. В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше повоєнне двадцятиріччя : навч. посіб. / В. В. Ткаченко. – К. : Знання, 2007. – 215 с.
 23. Чекмарев А. В. Хроника вандализмів : мартиролог / А. В. Чекмарев, А. В. Слезкин // Русская усадьба. – М. : Жираф, 2006. – № 12 (28). – С. 822–840.
 24. Чернігівський художній музей, оп. 1, спр. 698, 4 арк.
- Шкоропад Д. О. Прилуччина : енциклопедичний довідник / Д. О. Шкоропад, О. А. Савон ; за ред. Г. Ф. Гайдая. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. – 560 с.